

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ САМОПРАВСТВУ

У статті розглянуто питання запобігання самоправству як злочину проти авторитету органів влади. На основі аналізу відповідних положень кримінологічної теорії запобігання злочинності наведено систему спеціально-кримінологічних заходів із запобігання самоправству, зокрема, зміни до цивільного та цивільно-процесуального законодавства, радикальне реформування правоохоронної системи, правова освіта населення, підвищення ефективності виконання судових рішень, викорінення корупції.

Ключові слова: самоправство, запобігання злочинності, спеціально-кримінологічне запобігання, судова система, правова культура, корупція.

Проблема запобігання злочинності була і є однією з ключових у кримінології. При цьому більшість аспектів цієї проблеми, включаючи поняття, сутність, рівні та форми запобігання злочинам, є дискусійними. Розробка ефективних запобіжних заходів має спиратися на належне теоретичне підґрунтя в частині розуміння детермінант відповідної категорії злочинів, механізму індивідуальної поведінки та особливостей особистості самого злочинця. Саме на цьому підґрунті розробляють відповідну систему профілактичних заходів. Усе це повною мірою стосується й самоправства як злочину проти авторитету органів державної влади. Питання кримінальної відповідальності за самоправство аналізували П. Андрушко, Л. Дорош, М. Мельник, В. Навроцький; адміністративно-правово протидію – Ю. Чаплинська; проблеми особистості самоправця та механізм індивідуальної злочинної поведінки розглядав О. Бульба. Водночас в українській кримінологічній науці немає окремих праць, які би прямо стосувались запобігання цьому злочину.

Мета статті полягає в аналізі сутності та видів спеціально-кримінологічних заходів із запобігання самоправству в контексті кримінологічної теорії запобігання злочинності.

У вітчизняній і зарубіжній законодавчій практиці та юридичній літературі для визначення діяльності щодо протидії злочинності, вжиття заходів для її зменшення використовують різні терміни: "попередження", "профілактика", "боротьба", "контроль", "протидія", "війна", "запобігання", "припинення" тощо [14, с. 36–38]. Кожний із термінів викликає наукові дискусії й не оцінюється як достатньо визначений. Але найбільш уживаними в сучасній українській кримінологічній літературі для визначення такої діяльності є терміни "запобігання" та "протидія", проте й цим термінам надають різного змістового навантаження. Так,

О. Бандурка та Л. Давиденко вважають, що термін "протидія" в широкому контексті охоплює й запобігання та служить для визначення загального впливу на злочинність [9, с. 86–87]. А. Закалюк дотримувався іншої точки зору та вважав, що поняття "боротьба", "протидія" належать до класу узагальнених визначень, які відтворюють загальну сутність, що полягає в чиненні супротиву й не розкриває сутності запобігання [11, с. 321]. Окремі українські кримінологи використовують такий узагальнювальний російський термін, як "попередження" [13, с. 44; 161].

В. Голіна дає більш вузьке визначення терміна "запобігання". Учений розуміє під ним специфічний напрям спеціально-кримінологічного запобігання, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності. Іншими словами, це робота з виявлення осіб, які мають намір учинити злочин, з метою недопущення реалізації цих намірів у кримінальній дії [7, с. 22–34; 19, с. 42–44; 20, с. 55–58].

Запобігання злочинності полягає в активному впливі на фактори злочинності, причини й умови злочинності на різних рівнях соціального життя. У кримінології розрізняють три рівні запобігання злочинності: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [12, с. 22].

Запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності й заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Спеціально-кримінологічний рівень запобігання зло-

чинності – це сукупність самостійних напрямів протидії злочинності, які доповнюють один одного, змістом яких є діяльність державних органів та громадських організацій з розробки та реалізації заходів, спеціально спрямованих на виявлення, усунення та нейтралізацію негативних обставин, що зумовлюють вчинення злочинів, а також недопущення вчинення злочину на різних стадіях розвитку злочинної діяльності. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності є професійною діяльністю, яка потребує використання спеціальних знань і методів кримінології, спеціальних заходів планування [15, с. 35–45]. Спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинам складається із трьох напрямів діяльності: кримінологічної профілактики; відвернення злочинів; припинення злочинів. Однією з доволі ефективних стратегій запобігання злочинності є зменшення можливостей вчинити злочин для потенційних правопорушників, що включає такі заходи, як втручання в кризових ситуаціях; запобіжно-виховна та інформаційна робота із населенням; залучення громадськості до запобігання злочинності; надання допомоги жертвам злочинів [8, с. 210–212].

Наведені міркування можна застосувати й щодо самоправства як специфічного злочину проти авторитету органів влади. З урахуванням особливостей його детермінант і особистості злочинця [3; 4], заходи спеціально-кримінологічного запобігання цьому злочину повинні мати комплексний характер і стосуватися змін до законодавства, реформування правоохоронної системи, підвищення рівня правової культури населення.

Оскільки самоправство лежить переважно в площині майнових спорів, його запобігання повинно мати багатоаспектний характер і не обмежуватися лише проблематикою діяльності правоохоронних органів та правозастосуванням, хоча й це є дуже важливим. До нього має бути включена діяльність усіх державних та громадських інститутів, орієнтованих на протидію злочинності, на блокування та мінімізацію її детермінант. Найбільш дієвим та ефективним є органічне, науково обґрунтоване поєднання загальносоціального й спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. Російський учений П. Скобліков наголошує на тому, що чим заможніші будуть суб'єкти, тим легше їм буде виконувати свої зобов'язання перед контрагентами, тим менш привабливими для них будуть спекулятивні ризики та слабшим підґрунтя для майнових

спорів [21, с. 185–186]. Першим фундаментом боротьби із самоправством має бути цивільне законодавство, яке регламентує сферу майнових відносин. У цій сфері бажана більш детальна регламентація відносин кредитора та боржника, а також порядку вирішення спорів між ними. Неефективність процедури врегулювання майнових спорів у чинному законодавстві зумовлена відсутністю заборон і приписів, які б ускладнювали необґрунтовані та недобросовісні дії боржників і кредиторів один щодо одного.

У зв'язку із цим потребує вдосконалення й цивільно-процесуальне законодавство, оскільки неналежне забезпечення інтересів кредиторів, слабка ефективність та тривалість виконавчого провадження створюють підґрунтя для неправових засобів стягнення боргів. Тож потребує корегування визначений у ст. 43 Закону України "Про виконавче провадження" порядок розподілу стягнутих з боржника грошових сум. У цій статті йдеться про те, що розподіл за виконавчим провадженням грошових сум (у тому числі одержаних від реалізації майна боржника) здійснюється в такому порядку: 1) у першу чергу повертається авансовий внесок сторін та інших осіб на організацію й проведення виконавчих дій; 2) у другу чергу компенсуються витрати державної виконавчої служби, пов'язані з організацією та проведенням виконавчих дій, не покриті авансовим внеском сторін та інших осіб; 3) у третю чергу задовольняються вимоги стягувача та стягується виконавчий збір у розмірі 10% фактично стягнутої суми; 4) у четверту чергу стягуються штрафи, накладені державним виконавцем відповідно до вимог цього Закону [18]. Очевидно, що для кредитора такий порядок є малопривабливим, нерідко змушуючи його вдаватися до протиправних, зокрема і самоправних дій, для отримання належних йому коштів. На наш погляд, у цій статті слід передбачити першочергове задоволення матеріальних вимог кредитора, а потім – усі інші платежі, зокрема, і витрати виконавчої служби. Слід також вирішити проблему компенсації прямих збитків, які поніс стягувач із моменту звернення до суду й до стадії виконання судового рішення. Як показує практика, цей строк може займати навіть кілька років, а в умовах інфляції суди не завжди задовольняють вимоги про відшкодування шкоди.

Більш широкого змісту необхідно надати процедурі забезпечення позову як дій суду, спрямованих на застосування передбачених законом заходів, які гарантують належне виконання рішення про стягнення. Необхідність у цьому зумовлена не стільки проблемами встановлення майнового становища боржника, скільки його неналежною поведінкою в межах судового провадження. Навмисне затягування процесу,

приховування майна та інші афери боржників із переоформлення майна, ухилення від явки до суду та інші несумлінні дії негативно позначаються на ефективності судової процедури. Тому доцільно передбачити право суду брати з боржника підписку про невіїзд із місця проживання на час розгляду справи й передбачити у вигляді покарання за порушення цієї заборони великий штраф або адміністративний арешт. З метою більш швидкого та ефективного вирішення спорів у суді необхідно на законодавчому рівні врегулювати питання про можливість вжиття заходів із розшуку боржника та його майна.

Наведені заходи й пропозиції щодо вдосконалення законодавства мають позначитися й на ефективній діяльності судів, оскільки лише однакове вирішення в судах однотипних цивільних та господарських спорів та однакове тлумачення одних і тих самих цивільно-правових норм у різних судах і в різний час полегшать учасникам спору прогнозування результатів свого звернення до суду. Маючи чітке уявлення про перспективи судового розгляду, потенційні позивачі будуть частіше звертатися до суду за захистом своїх інтересів, що, відповідно, зменшить кількість самоправних дій і фактів звернення по допомогу до кримінальних структур. Одночасно із цим може отримати стимул до розвитку досудова форма вирішення спорів (переговори, примирні процедури), а потенційні відповідачі в програваних ситуаціях будуть більш поступливі у добровільному виконанні вимог своїх опонентів. У цьому аспекті значний інтерес становлять механізми відновлювального правосуддя.

Для запобігання проявам самоуправства велике значення має активне кримінальне переслідування осіб, які вчиняють різні інші злочини проти громадської порядку та авторитету органів влади. Усуненню помилок у діяльності співробітників органів внутрішніх справ (ОВС) з кваліфікації та розслідування самоуправства може сприяти розробка методичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних справ про цей злочин, а також проведення додаткових занять у межах службової підготовки співробітників ОВС.

Для зміни ситуації зі збільшенням кількості самоуправного вирішення майнових спорів необхідна, перш за все, зміна ставлення населення до судової влади, підвищення її авторитету й довіри до неї з боку населення. Досягти цього можна лише завдяки підвищенню ефективності судового захисту прав громадян, по-перше, шляхом усунення перешкод для доступу громадян до правосуддя; по-друге, шляхом мінімізації корупції серед суддів; по-третє, створивши чіткі механізми виконання винесених судами рішень. Разом з тим, за прикладом досвіду держав ЄС та Грузії, виникає необ-

хідність суттєвого підвищення заробітних плат співробітникам правоохоронних органів з одночасним їх радикальним реформуванням, включаючи суди, прокуратуру, ОВС та Державну виконавчу службу (ДВС). Такі реформи повинні бути спрямовані, насамперед, на якісне оновлення цих органів відповідно до європейських стандартів, удосконалення механізмів відповідальності їх працівників, а також посилення санкцій за корупційні злочини.

Цікавим і корисним у зв'язку із цим є досвід держав ЄС в аспекті функціонування й приватної системи примусового виконання судових рішень [17]. В Україні ідею створення інституту приватних судових виконавців активно обговорюють із 2013 р. Повідомлялося, що Міністерство юстиції України розробило два законопроекти для дозволу впровадження в Україні змішаної системи виконання судових проваджень та планує допустити приватних виконавців до кінця 2015 р., при цьому вони будуть працювати поряд із державними [5; 16]. Дедалі більше фахівців підтримують запровадження інституту приватного виконання судових рішень, вважаючи це необхідною, але непопулярною реформою. Вона непопулярна як серед позичальників за валютними кредитами, так і серед депутатів-бізнесменів, що також мають борги перед банками або контрагентами. Вона непопулярна і в Мін'юсті та ДВС, які не хочуть втрачати вплив, і в середовищі державних виконавців, які побоюються позбутися корупційної "винагороди". Проте без її запровадження стан виконання судових рішень буде лише погіршуватися. Нині фахівці констатують, що у сфері виконання судових рішень склалася украй негативна ситуація: відсоток повного реального виконання судових рішень катастрофічно низький, виконавча служба корумпована та забюрократизована, заробітна платня державного виконавця жалюгідна [1].

У багатьох державах Європи виконання судових рішень покладено на приватних судових виконавців. У країнах Балтії вільнонаймані виконавці повністю замінили державних. У Грузії та Казахстані діє змішана система. Перші підсумки роботи приватних виконавців показали, що вони працюють ефективніше. Виходячи з досвіду таких реформ у європейських і пострадянських країнах, можна назвати такі наслідки запровадження інституту приватних виконавців: зменшення навантаження на державних виконавців, що підвищить ефективність виконавчого провадження; скорочення строків виконавчого провадження та збільшення коефіцієнта стягнення за виконавчими документами через зацікавленість приватного виконавця в якнайоперативнішому здійсненні всіх виконавчих дій; зменшення корупційної складової у системі виконання, оскільки приватний виконавець

не буде зацікавлений занижувати вартість реалізації арештованого майна; економія бюджетних коштів, скорочення апарату державних службовців.

Доцільно також запровадження ефективного судового контролю за виконанням судових рішень; встановлення принципу залежності розміру винагороди державного виконавця від фактичного виконання судових рішень і термінів їх виконання; введення додаткових стимулів для добровільного виконання судових рішень та посилення відповідальності за їх невиконання; введення інституту приватних судових виконавців.

Надважливе значення має формування правової культури населення України, прищеплення людям поваги до правових норм, усвідомлення ними необхідності вирішення всіх існуючих спорів та конфліктів виключно правовими методами (способами). У цьому аспекті чимале значення має права просвіта населення [6; 10]. Слід однак зазначити, що такі процеси мають відбуватися одночасно з радикальним реформуванням правоохоронної системи України, забезпечення прозорості в її діяльності, суворого дотримання законів усіма посадовими особами, викорінення або принаймні суттєвого зниження рівня корупції на всіх рівнях державного апарату, створення ефективних механізмів контролю громадськості за діяльністю правоохоронних органів, відновлення довіри людей до держави та її органів. Лише комплексне впровадження цих заходів дасть змогу ефективно протидіяти злочинам проти авторитету органів влади, включаючи й самоправство.

Неабияка роль у цих процесах належить ЗМІ, які мають нести населенню відповідну правову інформацію, доносити до громадян знання про законодавство, особливості судочинства, шляхи вирішення спорів і суперечок тощо. Більшість громадян України в цілому довіряють ЗМІ, а тому їх роль у цьому процесі важко переоцінити. Трансльована у ЗМІ інформація має впливати на формування суспільної свідомості та психології, громадської думки таким чином, аби змінити у позитивний бік ставлення до держави та її інститутів, поваги до права й закону. Певну роль у запобіганні самоправству можуть відіграти й норми чинного кримінального законодавства, яке охороняє законні інтереси громадян від самоправних дій. Водночас, на наш погляд, не варто перецінювати значення кримінального покарання в запобіганні самоправству. Загальнозапобіжний ефект ст. 356 КК України є доволі обмеженим. Відомий норвезький кримінолог І. Анденес вважав, що покарання як засіб загальної превенції може викликати ефект залякування, може посилити моральні заборони (моральний ефект) і може стимулювати звичну законслухняну поведінку [22, с. 30].

Висновки. У кримінології для позначення активного впливу держави на злочинність використовують різні терміни (запобігання, профілактика, припинення, протидія, війна, контроль тощо). Запобігання злочинності полягає в активному впливі на криміногенні детермінанти в різних сферах і на різних рівнях соціального життя. У кримінології виокремлюють три рівні запобігання злочинності: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинів складається з трьох напрямів діяльності: кримінологічної профілактики, запобігання злочинам та припинення злочинам. Кримінологічна профілактика – це сукупність видів діяльності зі своєчасного виявлення та усунення об'єктивних і суб'єктивних детермінант, що породжують злочинність.

З метою ефективного запобігання самоправству необхідний комплексний підхід, що включає законодавче регулювання; підвищення ефективності механізму виконання судових рішень, включаючи запровадження приватних судових виконавців, викорінення корупції та витіснення тіньової юстиції. Потребує вдосконалення цивільне та цивільно-процесуальне законодавство в частині чіткої регламентації дій боржника й кредитора, порядку вирішення спорів між ними, забезпечення позову, розшуку відповідача та його майна. У Законі України "Про виконавче провадження" слід передбачити першочергове задоволення матеріальних вимог кредитора, а потім – усі інші платежі, зокрема, витрати виконавчої служби.

Потрібне також радикальне реформування судово-правоохоронної системи, включаючи суди, міліцію та державну виконавчу службу. Такі реформи повинні бути спрямовані, насамперед, на якісне оновлення цих органів відповідно до європейських стандартів, удосконалення механізмів відповідальності їх працівників, а також посилення санкцій за корупційні злочини. Усуненню помилок у діяльності співробітників ОВС з кваліфікації та розслідування самоправства може сприяти розробка методичних рекомендацій з розслідування кримінальних справ про цей злочин, а також проведення додаткових занять у межах службової підготовки співробітників ОВС.

Важливим заходом спеціально-кримінологічного запобігання самоправству була і є права просвіта населення та підвищення загальної й правової культури пересічних громадян.

Список використаної літератури

1. Авторгов А. Не бійтеся приватних виконавців [Електронний ресурс] / А. Авторгов. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2014/12/5/510394/>.

2. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений / И. Анденес ; пер. с англ. – Москва : Прогресс, 1979. – 264 с.
3. Бульба О. М. Механізм вчинення самоправства: соціальні та психологічні аспекти / О. М. Бульба // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 6. – С. 247–250.
4. Бульба О. М. Особистість злочинця, який вчиняє самоправство: кримінологічна характеристика / О. М. Бульба // Держава та регіони. Серія Право. – 2013. – № 4. – С. 92–96.
5. Влітку 2015 року можуть з'явитися приватні виконавці судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~/340984>.
6. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Ганзенко. – Київ, 2003. – 16 с.
7. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 206 с.
8. Голіна В. В. Зменшення можливостей вчинення злочинів як стратегія запобігання злочинності / В. В. Голіна // Вісник Академії правових наук. – 2012. – № 3 (70). – С. 204–213.
9. Давыденко Л. М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография / Л. М. Давыденко, А. А. Бандурка. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. – 314 с.
10. Данильян О. Г. Проблема оцінки реальному стану правосвідомості і правової культури у транзитивних умовах / О. Г. Данильян // Вісник Академії правових наук. – 2008. – Вип. 4 (55). – С. 57–68.
11. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 557 с.
12. Криминология : учебник / Ю. Н. Аргументова, С. В. Ванюшкин, Ю. В. Ващенко и др. ; под общ. ред. А. И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва : Норма, 2008. – 860 с.
13. Криминологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Харків : Право, 2009. – 288 с.
14. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Наука, 2005. – 366 с.
15. Курс криминології: Особлива частина : підручник : у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін. ; за заг. ред. О. Джузи; відп. ред. Я. Кондратьєв. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – 482 с.
16. Мін'юст: Інститут приватних судових виконавців планується запровадити до кінця року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248096112&cat_id=244274130.
17. Приватна система примусового виконання з досвіду європейських країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.informjust.ua/text/744>.
18. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/606-14/print1413281506642573>.
19. Проблеми запобігання та протидії злочинності правоохоронними органами України : монографія / за ред. проф. О. Г. Кальмана. – Харків : Право, 2008. – 285 с.
20. Проблеми протидії злочинності : підручник / за ред. проф. О. Г. Кальмана. – Харків : Новасофт, 2010. – 352 с.
21. Скобликов П. А. Имущественные споры и криминал в современной России / П. А. Скобликов. – Москва : Дело, 2001. – 306 с.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2015.

Тимчук А. Л. Специально-криминологические меры предотвращения самоуправства

В статье рассматриваются вопросы предотвращения самоуправства как преступления против авторитета органов власти. На основе анализа положений криминологической теории предупреждения преступности приводится система специально-криминологических мер по предотвращению самоуправства, в частности, изменения в гражданском и гражданско-процессуальном законодательстве, реформирование правоохранительной системы, правовое образование населения, повышение эффективности исполнения судебных решений, искоренение коррупции.

Ключевые слова: самоуправство, предотвращение преступности, специально-криминологическое предупреждение, судебная система, правовая культура, коррупция.

Timchuk A. Specially-Criminological Measures to Prevent Arbitrariness

The article deals with the prevention of arbitrariness as a crime against the authority of government. On the basis of the relevant provisions of criminological theory Crime Prevention system provides specially-criminological measures to prevent arbitrariness, in particular, changes

to civil and civil procedure law, radical reform of law enforcement, legal education of the population; improving the efficiency of enforcement of judgments, the eradication of corruption. To resolve conflicts that may lead to injury, should be carried out measures aimed at potential victims in order to restore or activate them internal safety features and exclude getting into conflicts. In this regard, great preventive value may have legal education, training and education, would bring about legitimate ways to solve life conflicts, ways of acting criminals response to them.

To change the situation with the number of self-governed resolving property and non-property disputes should, above all, a change of attitude in the judiciary, increasing its authority and credibility with the public. This can be achieved only through more effective judicial protection of human rights, firstly by removing barriers to access to justice, and secondly, eradication corruption among judges and, thirdly, creating clear mechanisms for implementation of decisions made by the courts. However, the example of the experience of the EU and Georgia, there is a significant need for wage employees of law enforcement while its radical reform, including courts, prosecutors, police and the State Executive Service (SES). Such reforms should focus primarily on the quality of these updates according to European standards, improve accountability mechanisms of their employees, and strengthening penalties for corruption offenses.

It is also the introduction of effective judicial control over the execution of judgments; establishing the principle depending bailiff's fee on the actual execution of court decisions and the timing of their implementation; introduction of additional incentives for voluntary execution of court decisions and increased responsibility for their failure; the introduction of private bailiffs.

Key words: arbitrariness, crime prevention, special criminological-warning, judicial reform, legal culture, corruption.